

8. Яременко Н. М. Архітектурно-планувальна організація прибережної забудови приморських міст України на прикладі м. Одеса: дис. канд. арх. наук: 18.00.01 / Яременко Наталія Михайлівна – Київ, 2007.

Аннотация

В статье рассматривается состояние изученности вопроса реформирования припортовой территории города Киева. Проведена классификация исследований припортовых территорий.

Ключевые слова: реформирование, припортовые территории, реновация, промышленные территории, прибрежная зона.

Annotation

This article deals with the state of knowledge concerning the issue of reforming Kyiv city dockside districts. Classification of the studies on dockside districts was conducted.

Key words: reforming, dockside, districts, renovation, brownfield, riverbank.

УДК 72.03

О. Л. Нешта

*Провідний архітектор
відділу історичних досліджень
Національного заповідника «Софія Київська»*

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕДЕННЯ ЗРУБУ ТРАДИЦІЙНИХ ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Анотація: в статті розглянутий процес зведення зрубу традиційних дерев'яних церков західних регіонів України. Простежені особливості формоутворення конструктивного остова дерев'яного храму.

Ключові слова: дерев'яне храмобудування, зруб, майстри-будівничі, будівельні традиції.

Основа формоутворення традиційного українського храму це процес зведення його конструктивного остова. Найпоширеніша конструктивна система зведення традиційних церков зрубна. Три зруби, складені на осі схід–захід, з яких центральний вищий та ширший за бічні, утворюють класичний тип традиційної тризрубної церкви. Прибудовані два зруби з південного й північного боків від центрального утворюють п'ятизрубний або хрещатий храм.

На формування традицій вплинули християнські канони, місцеві умови та досвід майстрів-будівничих. Видатний дослідник дерев'яної народної архітектури М. Драган зауважує: *«Народні будівничі, хоч би і підпадали під вплив форм нового стилю, завсіди виходять зо становища старих традицій, особливо ж у техніці.»* [1, т.1 с. 13]. Крім того, значний вплив на майстрів-будівничих мала церковна ідеологія. За спостереженнями П. Юрченка: *«Були обов'язкові освячені церквою канони, які тримали творчу думку митців в певних рамках...»*[2, с. 73].

В далеких карпатських селах досить довго зберігалась давня самотутня традиція дерев'яного храмобудування. Наприклад, серед гуцулів були сім'ї, що займались виключно будівництвом церков, при цьому практичні знання передавались від батька до сина протягом цілого ряду поколінь. [3, т.ІІ.с. 365] Відомі організації теслярів, які працювали на Поділлі та Галичині у XIII–XV ст. [4]. У XV–XVI ст. у Львові уже діяло понад п'ятдесят теслярських майстерень. Навчання в цеху тривало три роки [5]. Цехові об'єднання та будівничі артілі багато в чому нагадували ремісничі об'єднання Середньої Європи, які традиційно зберігали професійні секрети та мали певні статuti.

Будівельний процес важливо розглядати комплексно, враховуючи інструментарій, матеріали, конструктивні прийоми, рівень знань майстрів та відомості про будівельні традиції, відтворюючи послідовність зведення споруди. Безумовно, народні майстри володіли дуже розвиненою творчою уявою. Хоча існувало багато різних будівельних артілей, імен майстрів-будівничих наразі відомо дуже мало. Майстри-будівничі не користувались кресленнями та мали невелику кількість будівельних інструментів. Вони створювали цілісну форму споруди, не маючи попередніх детальних креслеників, безпосередньо на будівельному майданчику. Визначення розмірів майбутнього храму та його конструктивних елементів для зведення стійкої споруди потребувало професійних навичок та великого досвіду.

Починаючи із розпланування храму на місцевості, об'ємно-просторова структура формується зсередини. Побудова храму, передусім, полягає у зведенні конструктивного остова споруди, адже майстри не будували зовнішню форму. За спостереженнями П. Юрченка: *«Наскільки бойківська церква оригінальна, приваблива і багата своїми формами зовні, настільки вона проста всередині...»* [2, с. 74].

Першим етапом у будівництві традиційного храму є розмітка майбутньої споруди на будівельному майданчику. Визначившись із напрямом головної осі на схід сонця, майстер-будівничий обирає на ній центр майбутньої споруди. Центральний кілок стає ключовим елементом як у розмітці планувальної

структури храму, так і для висотної побудови центральної нави. Таким чином зведення конструктивного остова відбувається зсередини споруди.

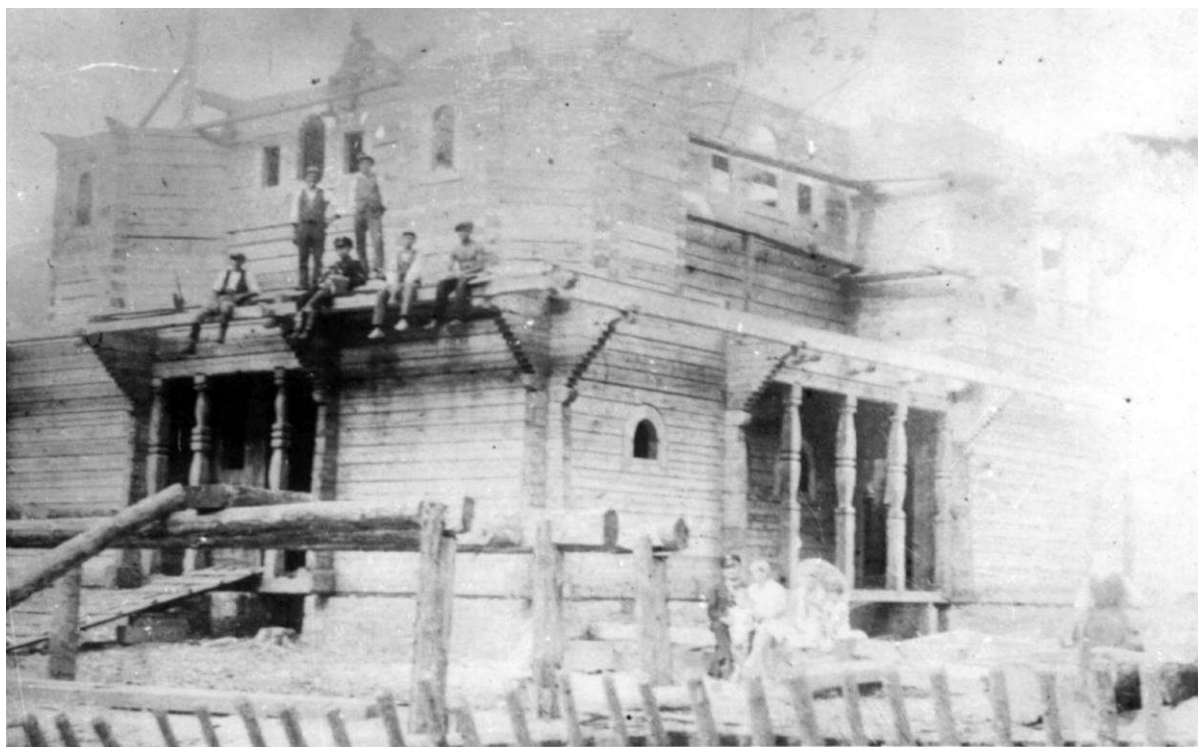
Підготовка до зведення зрубу передбачала зрівняння площі та вкладення наріжних каменів по кутах плану та іноді по середині стіни між кутами. Але така технологія з часом виявилася не ефективною, адже каміння під вагою споруди просідало в землю разом із підвалинами, які згодом від цього загнивали. Це змушувало робити спеціальні реставраційні заходи, а саме – церкву «підважували», замінювали зіпсовані підвалини на нові, про що робився запис на одвірках дверей церкви. Прикладом може слугувати вирізьблений напис в церкві св. Юра в м. Дрогобичі: *«Сей дом Бжій підваженій півтора лъкте новъ стандеръ каменнь фуляри наоуглахъ майстрове иоанъ илечко и стефанъ лунвъвъ. За ринскихъ сръблъ лв. За превъзоров иоанъ лободич и егнатий дунак за стараніемъ цълого брацтва, року б. аоке (1825) мца юлія дня а»* [1, 24 с.]

Зведення зрубу починається із укладання підвалин. Фундаменти під традиційними дерев'яними церквами відсутні. Насамперед це пов'язано з тим, що остов будівлі являє собою еластичну коробку переважно невеликих розмірів, під якою усадки ґрунтів не відбуваються, незначні осадки по кутах компенсуються непомітними зсувами вінців зрубу. Підвалини зазвичай витесані у формі чотиригранника з міцного дерева, найчастіше з дубу шириною більшою за стіни зрубу. Першими вкладають поперечні, які визначають довжини споруди по осі схід–захід. На них зверху кладуть південні та північні, що визначають ширину споруди.

Стіни зрубу зводились вінцем одночасно по всьому периметру споруди. Від кількості вінців залежить висота зрубу. Зрубини по кутах зв'язують врубками різних конструкцій. Варіанти цих з'єднань постійно вдосконалювались. Найпоширеніший варіант з'єднання «в руські вугли», який складається із трьох способів виконання: «в обло», «в охлоп», та «в охряпку». Цей простий спосіб наріжних з'єднань зрубин був відомий ще у 1 тис. н.е. на всій території лісової смуги Східної Європи. Найглибше це питання дослідив І. Могитич, він наводить 14 варіантів наріжних з'єднань зрубів з одностороннім вирізом та 17 варіантів з двостороннім. [6, с.90–93]. Це свідчить про розвиток теслярської майстерності та постійний пошук майстрами вдосконалення відомих їм прийомів. На рідкісному фото, зробленому на початку ХХ ст. можна побачити зрубний остов церкви в селі Гребенів в процесі його зведення (Рис.1).

Конструкція верхів виходить із планувальної форми зрубу – квадрата чи восьмикутника. Основною планувальною одиницею традиційної дерев'яної церкви є квадратний, прямокутний чи восьмигранний зруб. Традиційний самотутній спосіб перекриття квадрата – створення пірамідального шатра. За цією

конструкцією даху на зрубі стін вкладаються щоразу коротші балки одна на одну зі зсувом до середини. Чотиригранні верхи церкви із пірамідальним накриттям переважають серед архаїчного типу церков Бойківщини. Наступним етапом у розвитку пірамідальних завершень зрубу є винахід майстрів-будівничих з Бойківщини. А саме, застосування залому чотиригранного зрубу та зведення над ним меншого, що перекривався пірамідою. Згодом такий прийом набув поширення у багаторазовому заломленні верхів. Для дерев'яних храмів Опілля та Гуцульщини характерний перехід від центрального квадрата до восьмикутника, що перекривається наметовим верхом.

Рис.1 Будівництво церкви в селі Гребенів

Під час натурних обстежень встановлено, що стіни зрубу традиційної церкви трохи звужується доверху, на 1 метр висоти стіни відхилення становить 2–5 см. Стіни зрубу та багатоярусного покриття для стійкості зводили із нахилом до середини приміщення. Телескопічна форма багатоярусного покриття, що складається із однакових щораз менших елементів зрізів піраміди та восьмикутників підсилює ілюзорне враження більшої глибини за рахунок перспективного зменшення форм.

З'єднання кількох зрубів відбувається по осі симетрії для тризрубних чи по двох перпендикулярних осях для хрещатих. Об'єднуючим елементом виступає центральний зруб, який зазвичай є більшим та ширшим за інші.

Отже, в майстрів-будівничих, представників різних етнічних груп, формувалася власний напрацьований будівельний досвід та теслярські навички.

Однак, зрубна конструктивна система побудови остова храму характерна для всіх шкіл народного храмобудування. Особливості зведення конструктивного остова в бойківській та опільській школах народного храмобудування полягає передусім у вирішенні верхів храму. Для традиційних дерев'яних церков характерне розкриття внутрішнього простору вверх. Церкви бойківської школи відрізняються особливо розвиненим каскадом заломів високих верхів. Дерев'яний храм гуцульської школи відрізняється від бойківської та опільської, передусім, планувальною структурою. Конструктивний остов гуцульської церкви складається із п'яти зрубів, що нанизані на двох перпендикулярних осях, з головною навою в центрі. Загалом для всіх шкіл народного храмобудування характерним є зведення остова з позиції формування внутрішнього простору.

Література:

- 1 Драган М. Д. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах / Михайло Драган; передм. В. С. Александрович; прим. В. С. Александрович. В. М. Слободян ; предм.-геогр. Показч., терм. Словник В. М. Слободян; упоряд. О. О. Савчук. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2014. – 450 с.
- 2 Юрченко П. Майстер Лука Снігур з Погара / Петро Юрченко // Пам'ятки України. – 2007. – №3. – С. 66 – 95.
- 3 Грабарь И. Э. История Архитектуры. Томъ II. До-петровская эпоха (Москва и Украина) / Игорь Эммануилович Грабарь // История русского искусства / Игорь Эммануилович Грабарь. – Москва: I.Кнебель, 1911 – с. 361 – 376.
- 4 Sičynskýj V. Dřevěné stavby v karpatské oblasti / Vladimír Sičynskýj. – Praha: Slovanský ústav v Praze, 1940. – 216 s.
- 5 Кісь Я. П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.) / Ярослав Павлович Кісь. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. – 223 с.
- 6 Народна архітектура Українських Карпат XV – XX ст. / Ю. Г. Гошко, Т. П. Кіщук, І. Р. Могитич, П. М. Федака. – Київ: Наукова думка, 1987. – 271 с.

Аннотация

В статье рассмотрен процесс возведения сруба традиционных деревянных церквей западных регионов Украины. Прослежены особенности формообразования конструктивного остова деревянного храма.

Ключевые слова: деревянное храмостроение, сруб, мастера-строители, строительные традиции.

Abstract

The article deals with the process of construction of traditional wooden churches in Western Ukraine. Technical features traced in terms of formation structural carcass of wooden church.

Keywords: wooden church construction, framework, master builders, building traditions.